

• PRÍLOHA •

SVETOZÁR KRNO

Východ a Západ

In his study, the author searches for the causes of polarized tension in our perception of the paired terms - East and West. He seeks reasons behind this acute dichotomy and points out the sources and manifestations of the so-called Orientalism and its specific form - Balkanism. Methodological blunders prevent us from reaching more deeply into the processes that are under way in two great Himalayan powers. China, which is no longer merely a developing country, has experienced a fourth decade of steady real economic growth. India, too, has recently undergone massive civilisation change.

Key words: West; East; universalism; Europeanisation; Orientalism; Balkanism; economic growth

Pojmy Západ a Východ sa zvyčajne vyslovujú v odbornej aj laickej verejnosti úprimne, sebaisto a razantne. Nie sú vnímané ako neutrálne kategórie. Hoci v obyvateľstve vyvolávajú silné pozitívne alebo negatívne pocity a postoje, časť z neho je ochotná voči nim priniesť aj obeť, ale podobne ako v prípade národa ich geografické, historické a hodnotové vymedzenie nie je jednoznačné. Oba spomínané pojmy vytvoril človek na rozdiel od dvojice sever a juh, ktorá existuje bez našej konvencie. Z geografického hľadiska neexistuje východný ani západný pól, ale pri analýze spoločenských procesov pozorujeme polarizáciu späť s dichotómiou Západ verzus Východ¹.

Kultúrny antropológ Ralph Linton (1873 – 1953) spochybnil v známej stati s názvom *Sto-percentný Američan*² stereotypný názor spoluobčanov, ale svojím spôsobom aj občanov iných štátov, o vlastnej kultúrnej identite. Na bežnom opise začiatku každodenného cyklu pripomenul, že základné predmety okolo seba, bez ktorých si nevieme predstaviť štandardný život, sú výtvorom iných svetov a my sme ich iba dodatočne prijali za prejav vlastnej kultúry, hoci si to neuvedomujeme. Ráno vstávame z postelí a skladáme posteľnú bielizeň, ktorých korene siahajú na stredný Východ a do Perzie. Vykročíme do kúpeľne, ktorú používali v starom Ríme. Stúpame po porcelánových dlaždiciach vynájdených v Číne. Pozrieme sa do zrkadla, ktoré má pravlasť v Egypte. Zhodíme zo seba pyžamo, ktoré spočiatku šili vo východnej Indii. Siahneme po mydle, za ktoré vdáčíme Galom. Utrieme sa uterákom, ktorý k nám priniesli Turci. Postavíme vodu na kávu, ktorú objavili Arabi v Habeši. Možno si ju osladíme cukrom, ktorý k nám prišiel z Indie. Na balkóne si zapálime cigaretu, ktorú roky pred nami fajčili Indiáni. K Lintovovmu výpočtu

¹ V staršej európskej tradícii má pevnejšie ukotvenie dichotómia juh kontra sever.

² LINTON, Ralph: One Hundres Per Cent American. In: *The American Mercury*, apríl 1937, s. 427 – 429.

možno pridať mnohé ďalšie predmety. Napr. keď si po raňajkách sadneme do auta, na ktorom sa do práce vezieme aj vďaka kolesám, ktoré vynašli na východe... Keď si večer pripravíme typicky slovenské bryndzové halušky, ani si neuvedomíme, že múka, zemiaky a bryndza prišli k nám z iných krajín.³ Jednotlivé kultúry sa vytvárajú vzájomným prelínaním a krížením, ich integrácia predstavuje protirečivý proces, ktorý, pokiaľ bude existovať ľudstvo, sa nikdy nezavŕši. Ľudský pokrok aj regres sú výtvorom všetkých spoločností.

Komparácia ľudových prísloví a porekadiel potvrdzuje spoločný koreň ľudskej civilizácie a omnoho užšiu blízkosť, ako si v bežnom povedomí vieme pripustiť, hodnotového sveta geografických oblastí, národov, náboženstiev a kultúr. V prapôvodných túžbach, snoch, zápasoch o život, spravodlivosť a v predstavách o každodenných medziľudských vzťahoch možno smelo hovoriť o univerzalizme. Ivan Dubnička zdôrazňuje „prízemnejšiu“ hodnotu, ktorá spája ľudské kultúry. Podľa neho je ňou konzumerizmus. Dvanásť rokov pred veľkou utečeneckou vlnou z tzv. islamských krajín do Európy v polemike s Erazimom Kohákom (1933) napísal: „*Vo všetkých krajinách, či tam vládne islam, budhizmus, judaizmus či kresťanstvo, je devastácia krajiny rovnaká, dokonca myslenie, v ktorom prevláda frommovské „mat“ nad „byť“... To napokon potvrdzuje aj hromadný ekonomický exodus ľudí z islamských krajín, ktorí chcú participovať na životnom štýle Západu.*“⁴

Premietnutie vŕšľudských hodnôt, postojov a túžob do konkrétneho ekonomického, politického, sociálneho a ideologického priestoru sa však nedeje priamočiaro. Vytvára zložitý systém v mnohom protichodných modelov, ktoré spochybňujú rozličné typy sociálneho inžinierstva tvrdo presadzujúce univerzalizmus aj v týchto oblastiach.

Nie všetky hodnotové systémy si nárokovujú na všeobecnú platnosť. Dokumentujú to napr. dejiny čínskeho politického myslenia. Problém nastáva, keď sa univerzalistické predstavy vytvárajú na základe skúseností a poznania jedinej kultúry, bez adekvátnej diskusie s iným svetom. Nestačí, aby diskurz prebiehal v rovine politických elít, ktoré sa viac rozhodujú kvôli záujmom a menej z úprimne prijatých hodnôt, ani medzi úzkymi intelektuálnymi kruhmi, ale v rámci občianskej (hoci iba v zárodočnej podobe) spoločnosti. Pokiaľ nebude vychádzať aj zdola, široké vrstvy ťažko prijímú oficiálne dohodnuté predstavy a modely. Vŕšľudské, hodnoty, pokiaľ chcú byť vŕšľudské, sa nemôžu konštituovať iba v malej, hoci vplyvnej časti sveta, ale mali by vyrásť z prieniku predstáv všetkých zainteresovaných. Nestačí, aby sa pod medzinárodnými tlakmi prijali také významné a užitočné dokumenty, akým je napr. Všeobecná deklarácia ľudských práv, ku ktorej sa zaviazali 10. decembra 1948 predstavitelia štátov OSN. Pri jej realizácii je potrebné, aby sa stala súčasťou celosvetového spoločenského vedomia.

Zahľadenie do vlastného ja patrí ku kľúčovým metodologickým chybám jednotlivca, skupiny a či celých spoločenských. Ak sa táto vlastnosť spojí navyše s fundamentalistickým⁵ presvedčením

³ Pšenica a raž pochádzajú z „úrodného polmesiaca“, t. j. pásma od Egypta cez Levant až po Mezopotámiu, zemiaky z Peru a bryndzu priniesla na slovenské územie valašská kolonizácia z južných Karpát.

⁴ DUBNIČKA, Ivan: Kulturológia a environmentalistika a ich východné aspekty. In: *Acta culturologica*, zv. 9, Bratislava: KK FF UK 2003, s. 14. (I. Dubnička svoje tvrdenie teoreticky rozvinul vo svojich nasledujúcich monografiách ako napr. *Kultúra ako stratégia*. Nitra UKF 2007, 486 s., *Misa mäsa*. Bratislava: Karpaty-Infpress, 240 s.). V citovanom texte uvádza aj prostý argument – vzájomné vykupovanie spotrebného tovaru na jednej strane a potravín na strane druhej v československo-rakúskom a československo-nemeckom pohraničí po páde Berlínskeho múra.

⁵ Fundamentalizmus ako hnutie sa sformovalo na prelome 19. a 20. storočia v protestantskom (najmä presbyteriánskom a baptistickom) prostredí USA ako reakcia na modernizmus, liberalizmus a rozvoj prírodných vied. Odmietol rešpektovať nové poznatky a spoločenské posuny. Trval na dogmatickom chápaní svetonázoru, jeho zmenu vnímal ako zradu.

o vlastnej vyvolenosti na jednej strane a zatratení iných na strane druhej, mesiášskym poslaním a misionárskou predstavou, ľahko nastáva bumerangový efekt, ktorý spôsobuje vo svete veľa tragédií. V európskom geograficko-politickom prostredí si často stotožňujeme pojmy západné, európske a všefudské. Pokusy o kultiváciu iného sveta, pomoc pri presadzovaní neraz iba nami nastolených a naštylizovaných univerzálnych hodnôt označujeme kontraproduktívnym slovom europeizácia. Všefudské nemôže byť iba európske, arabské alebo čínske, ale vedie k nemu mnoho ciest – napr. európska, arabská, čínska a iná.

Subjektívne naštylizovaná predstava spoločných hodnôt a ich šírenie do sveta niekedy, žiaľ, poznačené skrytými záujmami,⁶ naráža v iných kultúrach na nepochopenie, v krajnom prípade aj na radikálny odpor. To vedie k frustrácii ich samotných šíriteľov. Ako školský príklad slúži osud holandského profesora sociológie Pima Fortuyna (1948 – 2002), ktorý sám nebol klasickým typom konzervatívneho ultrapravičiara. Sám prešiel zložitým ideovým a neskôr aj politickým vývojom od marxizmu (bol členom sociálnodemokratickej *Partij van de Arbeid*, Strany práce) k liberalizmu (konceptii *laissez faire* a deregulácii, posilnil *Volkspartij voor Vrijheid en Democratie*, Ľudovú stranu pre rovnosť a slobodu), regionalizmu (neskôr sa angažoval v strane *Leefbaar Nederland*, Obývatel'né Holandsko), priamej demokracii a napokon k nacionalizmu (založil si vlastnú stranu *Lijst Pim Fortuyn*). Jeho silná viera v univerzalistické princípy liberalizmu narazila na kultúrnu bariéru holandských moslimov, ktorí tento smer odmietali. Miesto toho, aby si kládol otázky o modifikácii všeobecne platnej ideológie alebo o jej univerzálnej platnosti vôbec, obvinil moslimskú menšinu z neschopnosti pochopiť všeobecné pravdy, netolerancie a z absencie citu pre liberálne hodnoty.

P. Fortuyn sa stal stúpencom mnohých liberálnych zákonov Holandska. Obhajoval republikanizmus, práva žien a homosexuálov a absolútnu slobodu prejavu. Ostro kritizoval ústretovú prístupovaleckú politiku, od ktorej odvodzoval zvýšenú kriminalitu. V protimoslimskej rétorike používal liberálnu rétoriku. V komunálnych voľbách v marci 2002 získal v Rotterdame 35 percent hlasov. Väčšinu jeho voličov tvorili mladí ľudia. Dňa 6. mája 2002, deväť dní pred parlamentnými voľbami, ktoré mohol podľa prieskumov aj vyhrať, ho zastrelil pred budovou národného rozhlasu šiestimi ranami ekologicky orientovaný atentátnik Volkert van der Graaf (1969), rodený Holanďan, teda nie moslimský imigrant alebo potomok emigrantov. Listina Pima Fortuyna získala v nasledujúcich parlamentných voľbách rekordných 17 % hlasov a vyvrátila médiami šírený mýtus o nadmernej holandskej etnickej tolerancii.

Konfucius povedal: „*Aké postavenie chcem pre seba, také dožičím aj iným.*“⁷ V podobnom duchu hovorí aj najznámejšie zo štvorice Kantových tvrdení kategorického imperatívu: „*Konaj len podľa toho maxima, od ktorého môžeš zároveň chcieť, aby sa stalo všeobecným zákonom.*“ Inými slovami: čo nechceš, aby iní robili tebe, nerob ty iným. V euroatlantickom priestore je

---

Vytvoril ideový základ aj k zahraničnej politike. V súčasnosti sa spája aj s ďalšími náboženskými a ideologickými smermi, najmä s islamom. Fundamentalisti považujú zmenu postojov ako zradu ideálov. Nevnímavú dostatočne dynamiku prírody, spoločnosti a jazyka. Hlásajú návrat k pôvodnej čistej viere, hoci nevedia racionálne dokázať, že to pôvodné je lepšou odpoveďou na súčasné problémy, a ani to, či ich predstava pôvodného zodpovedá skutočne historicky pôvodnému.

⁶ Keď sa prezident Spolkovej republiky Nemecko Horst Köhler (1943) preriekol a v rozhovore pre Deutschlandradio Kultur vysvetľoval pôsobenie armády v Afganistane obchodnými záujmami, musel ako prvá hlava moderného nemeckého štátu podať demisiu. (<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/ueberraschung-in-berlin-bundespraesident-koehler-tritt-zurueck-a-697781.html>, 31.5.2010)

⁷ ČARNOGURSKÁ, Marina: *A riekol majster: Z klasických kníh konfuciánstva*. Bratislava : Tatran 1990, s. 40.

ťažko predstaviteľná idea otvoreného preberania iných vzdialených hodnôt. Na druhej strane jeho dejiny sú aj dejinami násilných aj nenásilných šírení vlastných predstáv o usporiadaní spoločnosti a sveta hodnôt do iných svetadielov.

So západnými hodnotami zvyčajne spájajú ich stúpenci liberálnu demokraciu, individuálnu slobodu a zodpovednosť, samostatnú aktivitu, pragmatizmus, multikultúrnu toleranciu, prosperujúcu trhovú ekonomiku, technologický pokrok a mierovú stabilitu. Východ je vnímaný ako protiklad, ako kolíska autoritarizmu, vnúteného kolektivismu, pasivity, kultúrnej intolerancie, zaostalej ekonomiky a technológie, nepraktickosti, chaosu, občianskych a susedských vojen, nepredvídateľnosti násilia.

Kritici Západu mu pripomínajú na druhej strane vyhrotený individualizmus, pocit nadradenosti, presadzovanie slobody a prosperity iba pre seba⁸, militarizmus, neokolonialistické zámery zahľadené do pútavých hesiel o pomoci, neúprimnosť, tvorbu umelého sveta, žitie z predchádzajúcej podstaty a spirituálne vyprázdňovanie sa. Východ na druhej strane im symbolizuje spätosť s prírodou, blízkosť k ľudskej prapodstate a zdroj duševných impulzov. Georg W. F. Hegla (1770 – 1831) tvrdí: „*Blížším princípom orientálneho sveta je substancionalita mravnosti.*“⁹

Polarizujúci dichotomický postoj späť s mesianizmom nájdeme už u Mániho (216 – 277), ktorý svojím spôsobom spájal zoroastrizmus, budhizmus a kresťanstvo. Tento perzský prorok, maliar a básnik zdôrazňoval v siedmich knihách, napísaných, v treťom storočí dualizmus dobra a zla, svetla a temna, dňa a noci, duše a tela, boha a diabla. Ľudská duša je dieťaťom svetla, telo pochádza z tmy. Konfrontácia dvoch svetov, dvoch kráľovstiev sa skončí katastrofou, počas ktorej hmota, reálny svet, stelesnenie zla, zahynie a duch, dobro sa oslobodí. Kresťanstvo, ktoré Mániho odmietlo, sa tiež nevyhlo vyhrotenému dualizmu. Polarizujúca dichotómia je jednoduchá, ľahko stráviteľná, nevyžaduje veľkú intelektuálnu námahu vnímať svet ako mnohorozmerný, farebný, večne meniaci sa systém s neustálym kolobehom a prelínaním sa svojich prvkov. Ľahko rozpozná vinníka našich neúspechov. Viacerí psychiatri¹⁰ považujú pohodlie a lenivosť za závislosť. Tvorba iného ako verejne prezentovaného názoru si vyžaduje zvýšenú námahu. Žiada si to hlbšie študovať, vidieť vlastné oči a poznávať inak ako na komerčnom zájazde alebo počas

⁸ Vysoký úradník Východoindickej spoločnosti, popredný liberálny filozof, ekonóm a sociológ John Stuart Mill (1806 – 1873), úprimný stúpenec zastupiteľskej demokracie vo svojich esejach (O slobode a Úvahy o ústavnej vláde) jasne formuloval myšlienky o tom, že India na liberálnu demokraciu civilizácie nemá.

G. W. F. Hegel zašiel vo svojich úvahách podstatne ďalej. Vyslovil vety: „*Základný charakter Indu tvorí ľstivosť a prešibanosť; podvod, krádež, lúpež, vražda patrí k jeho mravom. Pred víťazom a pánom sa podlo a pokorne plazí, no voči premoženému a podrobenému je úplne bezohľadný a krutý. Indovu ľudskosť charakterizuje to, že nezabije nijaké zviera, že zakladá a udržuje pre zvieratá bohaté nemocnice, najmä pre staré kravy a opice, ale v celej krajine sa nenájde ani jeden jediný ústav pre chorých a slabých ľudí. Indovia nezašliapnu mravca, no chudobných pútnikov nechajú ľahostajne zahynúť.*

Obzvlášť nemravní sú brahmani. Angličania rozprávajú, že len jedia a spia. Keď im ich zvyky niečo nezakazujú, úplne sa oddávajú svojim pudom. Keď zasahujú do verejného života, sú hrabiví, podvodní, rozkošnícki. Sú pokorní voči tým, ktorých sa boja a odpykávajú si to podobením. Poctivého človeka medzi nimi nepoznám, povedal istý Angličan. Deti si ctia rodičov; syn týra matku.“ (HEGEL, G. W. F.: *Filozofia dejín*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1957, s. 16.) Posledné slová veľkého filozofa, bez ktorého si nevieme vysvetliť moderné politické myslenie a spoločenské pohyby, vyvolávajú rozpaky. Aj to sú protiklady...

⁹ HEGEL, Georg W. F.: *Filozofia dejín*, c. d., s. 115.

¹⁰ Napr. OKRUHLICA, Ľubomír: Telesná lenivosť ako závislosť. In: *Alkoholizmus a drogové závislosti. Protialkoholický obzor*. č. 46, 2011, s. 65 – 77.

krátkodobej oficiálnej návštevy. K tomuto postoju prispievajú sociálno-psychologické stereotypy. To, čo nepozná, o čom sa nepíše a nehovorí v mojom prostredí, to vraj neexistuje.

Napätú polaritu umocňuje absencia reálneho objektívneho vzájomného poznávania aj v dobe internetu, technologickej explózie masových médií a cestovného ruchu (možno práve preto) aj vopred vytvorené citové postoje. Rakúsko-nemecký etológ Konrad Lorenz (1903 – 1989), nositeľ Nobelovej ceny z roku 1973, tvrdil, že prapríčina agresívnych postojov nespočíva ani tak v známom kolobehu potravinového reťazca medzi predátormi a obeťami, ale v obrannom reflexe spočívajúcom v strachu z neznámeho. Napriek zjednodušovaniu a biologizovaniu ľudskej spoločnosti sa nemýlil, keď písal, že živý tvor, ktorý intuitívne či racionálne nepozná zákonitosti a charakter prostredia, v ktorom žije, trpí neslobodou a úzkosťou. Človek je obdarený na rozdiel od zvierat a o. i. nekonečnou obrazotvornosťou a fantáziou, čo mu umožňuje hoci aj demonizovať neznáme.

Klasickým príkladom nepoznaného, ale vyvolávajúceho silne negatívne emócie je Sibír. Vzdialená, neobývaná, chladná a drsná krajina, t. j. nevhodná na prežitie štatisticky prevažujúceho civilizovaného človeka, musí vraj byť aj neľudská a spôsobujúca zlo. Chlapovi má pripomínať „chladnú frigidnú ženu“.¹¹ Mnohé masové médiá spojené so silným antropoeozmizmom túto predstavu posilňujú napriek tomu, že Sibír so svojou obrovskou vnútrozemskou plochou má síce chladnú zimu, ale napr. v porovnaní so strednou Európou, aj výrazne teplejšie, až horúce leto. Efekt je o to výraznejší, keď sa tu spomínajú Stalinove pracovné tábory, ktoré sa stali súčasťou západného povedomia o krajine. Za spoluvinníka je označená nevinná sibírska krajina. Akoby nešlo o vnútornú záležitosť koruny tvorstva – biologického druhu *Homo sapiens*, ktorý zvažuje vinu na niekoho iného, najradšej na toho, kto sa nevie brániť. Beštiálne činy, ktoré spáchal sám, označuje nekorektne ako zverské alebo neľudské. Klasický televízny divák, naučený pasívne a dôverčivo „stráviť“ informácie od tých, ktorí ich šíria bez vlastných skúseností a vlastnej analýzy, nadobúda pri vyslovení slova Sibír negatívne emócie. Pritom prvé koncentračné tábory, ktoré stavali britskí kolonizátori počas druhej búrskej vojny v rokoch 1899 – 1902 pre pôvodných obyvateľov a ich nacistické pokračovanie, postavené na starom kontinente vo vyššej koncentrácii, pretrvávajú v našom historickom vedomí, ale nie ako symbolický znak Afriky alebo Európy.

Ruský prírodovedec, filozof a anarchista Piotr Alexejevič Kropotkin (1842 – 1921) zobrazil Pribajkalsko, Buriatsko a Ďaleký východ, kde slúžil ako vojak, celkom ináč. Písal o prítazlivej, vľúdnej a životodarnej krajine. Svoju koncepciu o prirodzenosti ľudskej solidarity podporil pozorovaním sibírskej prírody, v ktorej si všimol mimoriadnu druhovú pestrosť flóry a fauny a najmä spoluprácu jednotlivých zvierat (vzájomnú starostlivosť o potomstvo vo vtáčích krdľoch, kolektívne hľadanie najvhodnejšieho brodu rieky Amur pri srncoch a pod.).¹²

Kolonializmus v Indii mal dve hlavné ideové žriedla. Prvý prístup, v praktickej politike určujúci, sa opieral o radikálnu interpretáciu kalvínsko-presbyteriánskej preurčenosti. Hlásal otvorený rasizmus, nadradenosť anglosaskej kultúry nad ostatné európske národy¹³ a o to viac nad Indov. Vyprodukoval slovné spojenie – s prepáčením – „smradľavý Ind“. Jeho plodom sa stali la-

¹¹ Bližšie pozri: KRNO, Svetozár: Fenomén Sibír a *Homo sapiens*. In: Dubnička, Ivan: *Kultúra a environmentálna kríza*. Nitra : UKF 2007, s. 433 – 444.

¹² Pozri bližšie: KROPOTKIN, Pjotr A.: *Anarchia. I. diel Anarchia v prírode. Vzajmopomoš kak faktor evolúcií*. Moskva : Direkt-Media 2014, s. 8.

¹³ Pozri NÉHRŮ, Džaváharlál: *Objevení Indie*. Praha : SNPL 1957, s. 301.

vičky v parkoch a vagóny vo vlakoch určené iba pre tú jedinou správnu farbu pleti, ale aj jatky pri potláčaní vzdorov.¹⁴ Koncepcia panskej rasy (*herrenvolk*) predchádzala neskoršiemu holokaustu.

Podľa D. Néhrúa: „*Briti sú ostrovny národ. Dlhé obdobie úspechov a blahobytu spôsobil, že sa naučili dívať zvrchu temer na všetkých ostatných. Pre nich platí, ako sa ktosi vyjadril, ‚les négras commencent á Calais‘ (Negri začínajú v Calais). Pravdepodobne vyššie vrstvy britského obyvateľstva by rozdelili svet asi takto:*

1. Británia a potom dlho nič,
2. britské domínia (ale iba biele obyvateľstvo) a Amerika (iba Anglosasi, nie Taliani, Portugalci a iní),
3. západná Európa,
4. zvyšok Európy,
5. latinské národy v Amerike, potom zase dlho nič, a napokon
6. hnedé, žlté a čierne národy Ázie a Afriky, všetky viac-menej nahádzané do jedného vreca.“¹⁵

Druhý, umiernenější prístup sa opieral skôr o intelektuálov, podľa ktorých boli Indovia samostatnosti neschopní, „nesvojprávni“, zaostalí, antiliberalní a predurčení na „pomoc“ vyššej civilizácii. Išlo o kultúrny kolonializmus, ktorého predstaviteľom bol aj Rudyard Kipling (1865 – 1936). Tento nositeľ Nobelovej ceny za literatúru z roku 1907 obohatil svetovú literatúru najmä poviedkami a básňami. Stal sa znamenitým rozprávačom, skvelým maliarom ľudských duší, postáv a postavičiek z Indie, ale aj z iných kútov sveta. Krajinu pod južnými svahmi Himalájí poznal aj mal úprimný rád.

Súčasne sa stal nadšeným a úprimným stúpencom britského kolonializmu. Pod pojmom imperializmus rozumel šírenie hodnôt „vyššej“ britskej civilizácie – tzv. *pax britannica*. Viaceré literárne diela venoval kráľovnej Viktórii (1819 – 1901). Počas jej diamantového výročia v roku 1897 napísal báseň *Recessional* (A Victorian Ode). Nebol však jediným významným anglickým literátom, ktorý venoval svoje dielo panovníčke. Známe sú aj poviedky Arthura Conana Doyleho (1859 – 1930) a Thomasa Hardyho (1840 – 1928). R. Kipling sa doma aj mimo britských ostrovov tešil neuveriteľnej popularite. Stal sa najprekladanejším autorom. Je otázne, aký podiel jeho nadšencov ocenilo prevažne literárny talent a aký svetonázor. Po druhej britsko-búrkej vojne na prelome storočí začala sláva viktoriánskej monarchie upadať a s ňou aj úcta ku Kiplingovi. Knihy, ktoré napísal v poslednej etape života, nepatria k tým najvydarenejším. On však ostal svojmu životnému postoju verný.

Báseň *Bremeno bieleho muža* (1899) vyvolala veľké rozhorčenie nielen v rozvojovom svete. Dodnes je vnímaná v Európe dvojako. Mnohí konzervatívni stúpenci britského kolonializmu sa s ňou stotožňujú. Kipling vníma Brita ako nositeľa kultúry s vyšším morálnym poslaním pomáhať divým Indom, pretvárať ich na svoj obraz bez toho, že by sa ich spýtal, či stoja o britskú misiu, a keď áno, tak o akú pomoc majú záujem. Vo veršoch objaví prísny čitateľ aj prvky kultúrneho rasizmu.

Spisovateľ sa o dvadsať rokov neskôr zastal brigádneho generála Reginalda E. H. Dyera (1864 – 1927), ktorý 13. apríla 1919 na námestí Džalijánvala báh v srdci Pandžábu, v Armitsare, zmasakroval tisícku demonštrujúcich neozbrojených sekularizovaných sikhov inšpirovaných

¹⁴ Ako vysvetlíme súčasné ohradzovanie a profesionálne stráženie veľkých lesných plôch na Slovensku, ktoré nemá páru ani v jednom z predchádzajúcich režimov? Ide o prejav individuálnej slobody úspešných privatizérov alebo vytváranie novej sociálne, ale aj územne ohraničenej kasty, a to v spoločnosti, ktorá sama seba nazýva liberálnou demokraciou?

¹⁵ NÉHRÚ, Džaváharlál: *Vlastní životopis*. Praha : SNPL 1958, s. 429.

Mahátmom Gándhím (1869 – 1948). Generál pred vyšetrovacou komisiou pripustil, že ak by sa neminuli náboje, streľba by trvala dlhšie. Na to ho síce pozbavili funkcie, ale trestu sa nedočkal. Domov sa vrátil ako národný hrdina. R. Kipling vtedy o ňom vyhlásil, že zachránil Indiu a organizoval na jeho podporu finančnú zbierku. Dyerovi, ktorému v Hornej snemovni parlamentu, v ktorej sedia prevažne šľachtici, tleskali a zozbierali 26 000 libier. V Dolnej snemovni, ktorá zastupuje široké vrstvy obyvateľstva, sa stretol aj s kritikou. Spisovateľ ukazuje na to, čo dokáže urobiť slepá vernosť k myšlienke (v tomto prípade v britské impérium) aj s humánne orientovaným človekom.

Treba však dodať, že medzi Britmi, a to najmä mimo konzervatívnych kruhov, existovali aj odporcovia nadvlády v Indii. Tento názor medzi politickou elitou patril do konca druhej svetovej vojny k menšine.

Zásadný prelom v kultúrnom rasizme pod Himalájami priniesla horolezecká výprava v roku 1953. Edmund Percival Hillary (1919 – 2008) a Khumdžung Bhótijá Norkej Tenzing (1914 – 1986) vystúpili 29. mája na Everest spolu a temer naraz. Nik sa nedozvie, kto z dvojice stál na vrchole o niekoľko sekúnd skôr. Novozélandský horolezec E. Hillary odmietol z etických dôvodov hovoriť o prvenstve. Svojím mlčaním prelomil odveké tradície. Začal sa dívať na šerpov ako na rovnoprávných ľudí. Škoda, že svetová verejnosť zväčša nepozná mená ostatných domorodcov, ktorí Európanov a Američanov sprevádzali až do posledného dychu počas prvovýstupov na iné osemtisícovky, a nielen na ne. Veď nešlo iba o „žoldnierov“, ktorí za niekoľko rupií riskovali život pre pohodlie „bledých tvárí“, ale o rovnocenných ľudí.

Nemecké ťaženie Drang nach Osten¹⁶ nesprevádzalo iba totálnu dehonestáciu Východu. Nemecký generál, významný teoretik geopolitiky Karl Haushofer (1889 – 1946), vychádzal, podobne ako mnohí autori medzivojnového obdobia, z kritiky duchovnej stagnácie Európy. Spásu však, na rozdiel od väčšiny kritikov, videl v oživení predurčeného vlastného národa. Zdroje národnej revitalizácie nenašiel v „starnúcom svetadiel“e, ale v kolíske národov vrátane nemeckého – v srdci Ázie. Jeho postoj posilnili návštevy Indie a najmä dlhší pobyt v Japonsku. V „krajine vychádzajúceho slnka“ pracoval ako veľvyslanec, naučil sa miestny jazyk, spojil sa s jednou tajnou budhistickou sektou. Neskorší vojenský záujem Adolfa Hitlera (1889 – 1945) o sovietsky priestor malo nielen geopoliticko-strategické, surovinovo-hospodárske a tradičné ideologické (etnofóbne) príčiny, ale aj iracionálny filozofický aspekt – dostať sa k zdroju života, plodnosti, slnečnej energie a k akejsi „živej vode“. V tom pripomínalo antropofágiu (vieru, že ak človek zje mozog alebo iné dôležité orgány tela iného človeka, získa jeho silu). Územie medzi riekami Volga a Jang-c’ťiang pôsobilo vo vojenských plánoch ako duchovný magnet.

Haushofer, pochádzajúci z bavorskej dôstojníckej rodiny, prednášal ako profesor politickú geografiu na Mníchovskej univerzite. Jeho bývalý asistent a neskorší minister Tretej ríše Rudolf Hess (1894 – 1987) ho zoznámil po nevydarenom, tzv. pivnom puči vo väzení v Landshute s neúspešným poručikom Adolfom Hitlerom. Generál často navštevoval celu budúceho Führera. Silne na seba zapôsobili a vytvorili pevnú dvojicu až do konca druhej svetovej vojny.

Dvoch mužov spojil aj vedecko-fantastický román *Prichádzajúca rasa* (1871), ktorý napísal lord Edward George Bulwer Lytton (1831 – 1891). Bývalý diplomat Jeho veličenstva a spisovateľ sa na staré koliená vrátil k záľube z mladosti, k okultizmu. Vo svojej poslednej knihe opisuje

¹⁶ Výrazom *Drang nach Osten* označujeme úsilie nemeckej expanzívnej politiky namierenej na východ zhruba od desiateho storočia. Ako pojem je známy od roku 1849, keď ho použil v pamflete poľský novinár, literárny kritik a poslanec Ríšskej rady z Haliča Julian Klaczko, pôvodným menom Jehuda Lejb (1828 – 1906).

tajnú podzemnú ríšu Aghartu, v ktorej žijú vysoko inteligentné bytosti. Ide o príslušníkov národa Vril-ja, ktorých vedie Alflín, otec krásnej Zee. Do jaskýň sa ukryli pred potopou. Nové prostredie si upravili. Vystavali hlavné mesto Šambalu. V jaskynnej ríši svieti vlastné svetlo, krajšie ako slnečné. Vďaka nemu tu rastú bujnejšie a farebnejšie rastliny ako tie naše. Národ ovláda tajnú silu VRIL, ktorá pripomína elektromagnetizmus. Jeho príslušníci vedia hypnotizovať ľudí, hýbu živou aj neživou prírodou, podľa vlastnej vôle menia počasie. Autor využil aj starú tibetskú legendu. Podľa nej, keď prídu najhoršie časy, obyvatelia podzemnej ríše vystúpia na zemský povrch a zachránia svet. V románe však spasia ľudí tým, že ich sami ovládnu.

Hess aj Haushofer čerpali námety aj z beletrizujúceho cestopisu zo Sibíri a Mongolska pod názvom *Ludia, zvieratá, bohovia*¹⁷ od Ferdynanda Antoniho Ossendowského (1876 – 1945). Haushoferove názory cítiť aj v Hitlerovom štylisticky ťažkopádnom diele *Mein Kampf*. Nebolo by však korektné úplne stotožňovať postupy nacistického Nemecka s autorovými koncepciami. Generál si neraz ťažkal, že Adolf Hitler si nedal poradiť a že bol tvrdohlavý. Aj tak však nesie veľký diel spoluzodpovednosti za vojnové zločiny.

Haushofer založil časopis *Zeitschrift für Geopolitik*. Neskôr presadil, aby sa v školách povinne učila geopolitika. Šambalu chápal ako mesto moci a násilia. V roku 1925 založil Jasnú lôžu spoločnosti VRIL, ktorá skúmala možnosti využitia tajných síl z podzemia pri naplnení sna o tisícročnej nemeckej ríši. Hitler, v mladosti tiež okultista, nevstúpil do tejto organizácie, ale podporoval ju. V tajomnej ríši videl koncentrát energie a sily, médium, ktoré ovláda svetové masy. Keď sa dostal k moci, nariadil založiť výskumný ústav so zameraním na ázijské legendy o Šambale. Prikázal skúmať jaskyne a šachty alpských krajín, či z nich nevedú stopy k národu Vril-ja¹⁸. Pátranie sa neskôr prenieslo aj do Čiech a, samozrejme, do Tibetu.

V samotnej Európe sa tradičný dichotomický stereotyp – civilizovaný juh kontra divoký sever transformoval na novší stereotyp – Západ kontra Východ. Pociťujeme to aj pri pohľade na Balkán. V tomto modeli uvažovania hodnota spoločnosti klesá zo severozápadu na juhovýchod – od protestantských tradícií cez katolicizmus, pravoslávie po moslimstvo a východné náboženstvá. Teda sa pripúšťa ešte horšie ako Balkán a to svet na juh a východ od neho. Na tomto vžitom uvažovaní časť autorov hľadala ideové zdroje nacizmu. Časť nacistických autorov hľadala na východe, ktorým pohrdala, ideové zdroje s cieľom očistiť strednú Európu od „dedičného hriechu“. Ani inak orientovaní autori neprekročili vžitý strach z barbarstva.

Balkanizmus, ktorý sa stal nazeraním na svet spojeným s vytváraním negatívneho stereotypu a potom pocitu vlastného strachu, pretrváva. Ideovo pripomína postkoloniálny orientalizmus, ktorý predstavuje pestrý súbor sociálno-psychologických predsudkov, založených na slabých, falošných, sprostredkovaných, niekedy aj treťou stranou zámerne podsunutých skreslených informácií, deformovaných vlastnými a cudzími záujmami, ktoré nás vedú k širokej škále postojov

¹⁷ Dobrodruh, prírodovedec a mimoriadne plodný poľský autor Ferdynand Antoni Ossendowski sa počas občianskej vojny v Rusku zapojil do Bieleho hnutia. V Zabajkalsku robil poradcu admirálovi Aleksandrovi Vasiljevičovi Kolčakovi (1874 – 1920). Potom pracoval v službách generála nemeckého pôvodu, baróna Romana Fjodoroviča Ungerna von Sternberg (1861 – 1920), dočasného vládcu Mongolska, stroju genocídy o. i. židovského obyvateľstva v Ulánbátare. F. Ossendowski zaznamenal v cestopise (*Ludia, zvieratá, bohovia. III. diel: Krvavý generál*. Martin: Nová knihtačiareň 1942, 126 s.) legendu o bájnjej ríši Agharta, ktorá sa mala nachádzať v mongolských stepiach Cagán-luka. Jej obyvatelia ovládali vraj mnohé magické sily.

¹⁸ Generál doplatil na najhroznejšiu vojnu, ktorú vedome pomáhal zapalovať. Dva týždne pred jej koncom popravili jeho syna Albrechta za účasť na nevydarenom atentáte na vodcu. Karl Haushofer odišiel zo sveta inšpirovaný japonskými okultistickými tradíciami: 14. marca 1946 zabil svoju manželku a krátko nato aj seba.

– od romantického idealizovania (zamilovania sa do krajiny a spoločnosti, ktorá neexistuje) až po odmietanie inakosti a k pocitom ohrozenia „barbarmi“.¹⁹ Rozvoj masového cestovného ruchu produkuje aj rastúcu masu spotrebiteľov, ktorá cestuje z nudy, módy a snobizmu. Kупuje si suveníry (často predražené gýče), posieľa domov pozdravy, aby dokázala okoliu, čo si finančne môže dovoliť, rada pózuje pri fotografovaní na dovolenkách s domorodým obyvateľstvom, ktoré však nemá rada. Konzumenti hľadajú ďaleko od rodiska lacnú exotiku.²⁰ Po prvom nadšení sa vracajú domov sklamaní. Zjednodušene porovnávajú životnú úroveň a štýl života. Ľahko sa chytajú do siete sociálno-psychických stereotypov o divosti a zaostalosti vrchárov. Potom ako rozmazané deti odhadzujú hračku. Podliehajú narcizmu. V skutočnosti ich nepríťahuje magický, vzdialený a nepoznaný svet. Cestujú iba z lásky k sebe.²¹ Pokým orientalizmus u Európanov smeruje na východ, resp. juhovýchod, u Chanov v Číne, v ktorej ekonomicky najrozvinutejšie oblasti sa nachádzajú na východnom pobreží, opačne, na juhozápad.²²

S ustupovaním Osmanskej ríše sa spolu s obrovskou vlnou národného obrodzenia a romantickej vzájomnosti drali na povrch aj egoistické prejavy nacionalizmu, ktoré prispievali k rozpútaniu bratovražedných vojen zameraných na rozširovanie národných štátov. Domáce politické elity, ktoré sa naučili tvrdo bojovať proti priamej cudzej nadvláde, ale nemali ako a kde vyzrieť na pôsobenie v prostredí národnej slobody, vykonávali rozhodnutia, neraz vedúce do krvavých tragédií. Tým prehlbovali oživené staré a vyvolávali nové vnútorné konflikty. Ľudská, etnická a náboženská vzájomnosť išla stranou. Socializovali sa počas osmanského jarma, keď sa kompromis vnímal ako prejav slabosti až zradu.

Prvé európske cestopisy opisovali ľudí a život na Balkáne prívetivo. Od 19. storočia, keď sa na starom kontinente niekde dovŕšil a inde rozbiehal národno-sebauvedomovací proces, názov spomínaného polostrova nadobúdal negatívny nádech. Nemecká satira, spomínajúc si na vlastné rozdrobenie (Kleinstaaterei), karikovala nových balkánskych monarchov, v ktorých často kolovala nemecká krv, ale aj pôvodné obyvateľstvo. Britskí autori zašli ďalej. V románoch s cesto-

¹⁹ Postkoloniálny orientalizmus analyzoval svojho času napr. Edward Said. Vo svojej najznámejšej práci *Orientalismus: západní koncepce Orientu* (Praha : Paseka, 2008, s. 339) spomína základnú štvoricu orientalistických dogiem: „... po prvé, medzi racionálnym, rozvinutým, ľudským svetom Západu a z normy vybočujúcim, zaostalým a všeobecne podradným Orientom existuje zásadný systémový rozdiel. Po druhé, abstrakcie týkajúce sa Orientu, zvlášť tie, ktoré sú založené na textoch zobrazujúcich „klasickú“ orientálnu civilizáciu, majú vždy vyššiu hodnotu než priame svedectvá o modernej orientálnej skutočnosti. Po tretie, Orient je nadčasový, rovnorodý, a neschopný sa dopracovať k vlastnej podstate, pri opise Orientu zo západného hľadiska je teda nevyhnutné a vedecky „objektívne“ použitie značne všeobecného a systematického slovníka. Po štvrté, vo svojej podstate predstavuje Orient čosi, čoho sa treba obávať (žlté nebezpečenstvo, mongolské hordy, nezávislosť kolónii) alebo čo je potrebné ovládnuť (pacifikáciou, výskumom, rozvojom či priamou okupáciou, ak je možná).“

²⁰ Grécke slovo exotikos znamenalo pôvodne čosi ako vzdialený, cudzí, ležiaci za našimi hranicami. Malo negatívny náboj. Plnilo funkciu podobnú ako pojem barbar. Výraz exotický získal najmä v romantizme nádech priíťahujúceho, tajuplného, veľmi vzdialeného a často vybjájeného sveta. O storočie neskôr si ho osvojili cestovné agentúry, ktoré lákajú zákazníkov na čosi nepoznané a neopakovateľné. Ale tým, že zájazdy na vysnívané miesto nadobúdajú masový charakter, z jedinečnosti sa stáva reklamovaná každodennosť. A slovo exotika nadobúda nielen v úsiach expedičného turistu celkom opačný, opäť negatívny význam – komerčnú všednosť s pozlátkou.

²¹ Pozri: KRNO, Svetozár: Labrang – kláštorné mesto. In: *Monzúnový Sečuán a čínsky sever*. Bratislava : Karpaty-Info-press, 2015, s. 51 – 55.

²² Pozri: SLOBODNÍK, Martin: Obrazy Tibetu v Číne: od pohľadania po fascináciu. In: Slobodník, M. – Pirický, G. (eds.): *Fascinácia a (ne)poznanie: kultúrne strety západu a východu*. Bratislava : Chronos, 2003, s. 92 – 107 a SAID, Edward: *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Praha : Paseka, 2008, 459 s.

pisným sujetom písali o dvoch nerovnocenných kultúrach. Išlo potom iba o to, ako ľudí vyslobodiť z „barbarského východu“.

Pojem Balkán už nesymbolizoval iba priestor pre solidaritu s utláčanými, vzájomnosť vyvoľávajúcu zemepisnú oblasť, časť starého svetadiela s exotickými dovolenkami a kultúrnymi zážitkami, ale aj svet nepredvídateľného chaosu, etnickej, náboženskej a personálnej netolerance, neočakávaného vývoja násilia, krvavých konfliktov, tragédií a nezmyselných vojen. Negatívnou príchutou pôvodne neutrálneho slova sa európske veľmoci usilovali zakryť spoluzodpovednosť za osud spomínaného polostrova.

Írsky prozaik Bram Stoker (1847 – 1912) v úsilí vydesiť meštiackeho čitateľa umiestnil podstatnú časť deja svojho známeho románu (rok 1897) ďaleko od „pokojnej starej dobrej“ časti Európy práve na Balkán – do srdca Sedmohradska.²³ Na negatívnom hrdinovi grófovi Draculovi vykreslil tzv. málo civilizovaný národ kdesi v divočine, v zabudnutom kúte starého kontinentu. Rumunov²⁴ tým neprávom postavil do protikladu so Západoeurópanmi, ktorí v podobe trojice – anglický právnik Jonathan Harker, anglický lekár John Seward a holandský vedec Abraham Van Helsing sa usilujú zbaviť civilizovaný svet balkánskej príšery. Tento marketingový trik mu mimoriadne vyšiel. Literárne slabé dielo, navyše kopírujúce geografickú oblasť po päť rokov staršom a umelecky cennom *Tajomnom hrade* od Julesa Verna,²⁵ sa stalo základom množstva komerčne úspešných filmov.

Náčelník generálneho štábu rakúsko-uhorskej armády generál Conrad von Hötzendorf (1852 – 1925) zakrátko navrhoval rozpútať preventívnu vojnu proti Srbsku už v roku 1906.

Podľa Jany Dukovej „...*Balkán sa nikdy nestal stabilnou súčasťou britských kolónií, získal však status pseudo-kolónie či sčasti utopického miesta, do ktorého bolo možné projektovať im-*

²³ Etnografické podklady získaval aj od známeho orientalistu, stúpenca turanizmu, Árina Vámbéryho (1832 – 1913), rodáka zo Sv. Jura pri Bratislave, ktorý sa stal predlohou pre románovú postavu holandského profesora Abrahama Van Helsinga, „lovca upírov“. Napriek tomu život v Sedmohradsku vykreslil veľmi skreslene.

²⁴ „*Do dvora vchádzajú veľké rebrináky, každý ťahá osem zdatných koní a pri každom zápahu kráča Slováčok v širokom klobúku s veľkým, klincom obíjaným opaskom, v špinavom kožuchu a čižmách... Slováci mali na pleci ako kopije dlhé palice, zakončené ostrím ako sekery.*“ (STOKER, B.: *Drakula*. Bratislava 1969, s. 46 – 47.) Aj o slovenskom národe mal autor svojský obraz...

Podnikaví nemeckí filmári sa prví chopili sľubného námetu a v roku 1922 nakrútili celovečerný film *Upír z Nosferatu*. Zvolili si názov, ktorý nenarušil autorské práva prozaika. Pri nakrúcaní použili zábery aj zo Slavkovského štítu, Vrátnej doliny a Oravského zámku. Neskôr vznikli desiatky podobných filmov. Najplodnejšie v tomto smere boli sedemdesiate roky. Rok 1970 „obohatili“ svetovú kinematografiu o sedem a rok 1972 o osem titulov s blízkou tematikou. Nadšení diváci v USA a Veľkej Británii zakladali spoločnosti grófa Drakulu. Aj vďaka filmovému plátnu sa literárne slabý Stokerov román stal mnohonásobne úspešnejším ako Verneho *Tajomný hrad v Karpatoch*. Darmo, trh má často svoje kritériá na umeleckú kvalitu. Írskemu prozaikovi sa podarilo poštekliť najnižšie pudy meštiaka a vytvoriť brakový bestseller pretrvávajúci celé storočie. Sotva si pritom uvedomoval, ako silno a nadhlo naočkoval milióny čitateľov a divákov psycho-sociálnymi predsudkami voči Rumunom.

²⁵ Pedantný Verne, ktorý nikdy nepricestoval do Transylvánie, sa na román, ktorý prvý raz vyšiel v roku 1892, ako zvyčajne dôsledne pripravil. Rumunský hornatý vidiek poznal dobre z literatúry. Jeho charakteristika vrchárrov nezostala, aspoň podľa empirických skúseností autora tejto monografie, ani po storočí (pozri KRNO, S.: *Dvetisíc kilometrov po karpat-skom hrebeni*. Bratislava : Karpaty-Infopress, 2001, 160 s.)

Verne sa tematicky na Balkán vrátil v roku 1908, keď mu vyšiel román *Lodivod dunajský*. Išlo o akýsi „regionálny variant“ *Cesty okolo sveta za osemdesiat dní*, podľa ktorej mnohé cestovné kancelárie začali lákať bohatých klientov na zájazdy po stopách pána Phileasa Fogga. Táto ponuka má komerčný úspech dodnes. Ale ani jedna z nich nenasledovala stopy dunajského lodivoda Il'ju Braša. Verne, hoci si to neuvedomoval, v oboch románoch naznačil dva protichodné smery v cestovaní – komerčno-konzumný a romanticko-poznávací.

*periálne túžby a predstavy bez nároku na konfrontáciu s reálnym vzťahom kolonizátor – kolonizovaný. Kolonizovaný iba prostredníctvom imaginácie (ktorú môžeme pochopiť nielen v doslovnom význame, ale aj vo význame konštruovania, resp. vymýšľania obrazov) pôsobil často ako nezdolateľné Iné, ktoré si zaslúži obdiv, no rovnako je schopné vyvolávať strach. Nemožnosť reálneho dobytia mohla vyvolávať práve strach z imaginárneho obsadenia opačným smerom.*²⁶ K podobnému postoju prichádza aj Matej Karásek vo svojej podnetnej štúdii s výstižným záverom: „*Tak ako sa pri Balkáne i Oriente neoddeliteľne prelínajú dôvody so zdôvodneniami, geografia s metageografiou a dojmy s pojmami, tak je i geopolitika vzorom pre imagináciu a naopak, imaginácia predlohou geopolitiky.*“²⁷

Romantická literatúra poznačená rousseovským obrazom zidealizovaného prírodného človeka, postaveného do kontrastu s meštiakom, hľadala, ale nenašla na Balkáne ideálneho divoča, lebo takých ani tu nebolo. A tak jej ostal neraz iba divoch bez prívlastku, odmietajúci racionalizmus, pokrok, humanizmus a západnú kultúru. Mnohých autorov poznačilo dichotomické delenia sveta, známe minimálne od Mániho. Ján Kalinčiak (1822 – 1871) v umelecky spracovanej povesti *Púť lásky* (Orol tatranský, 1846) pokúsil sa vyvrátiť stereotyp o Turkovi ako o krvilačnom moslimskom dobyvateľovi.

Bulharská historička Mária Nikolajeva Todorová (1949), pôsobiaca v USA, v štúdii *Predstavovanie si Balkánu*²⁸ konštatovala, že spomínaný polostrov predstavuje európsky kultúrny a politický predsudok par excellence. Filozof Hermann Keyserling (1889 – 1946) v roku 1928 konštatoval: „*Keby nebol Balkán, museli by sme si ho vymyslieť.*“²⁹ Výstižné sú aj slová Zvonka Taneského, podľa ktorého sa Balkán stal akýmsi „*smetiskom pre všetky jeho negatívne vlastnosti, vo vzťahu ku ktorým mohla Európa konštituovať svoj pozitívny, trochu namyslený vzťah.*“³⁰ Vo Veľkej Británii žijúca srbská spisovateľka Vesna Goldsworthy v knihe *Vymyslená Ruritania*. Imperializmus predstavivosti (Inventing Ruritania: the imperialism of the imagination, Yale University Press, 1998, 244 s.) opisuje imaginárnu východnú (najskôr balkánsku) krajinu plnej akčnosti, dobrodružstva, exotiky a krvi, teda predstáv, ktoré si Západ vytvoril o Balkáne a Oriente vôbec.

Ani Samuel Huntington (1927 – 2008) neprekročil vžitý strach z barbarstva. V práci *Stret civilizácií* (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order)³¹ oddelil od nášho svetadiela tzv. pravoslávno-slovanskú kultúru, z ktorej účelovo vyčlenil ortodoxné Grécko. Pojem barbar pochádza práve z gréckeho slova *barbaroi* (brbl'ajúci), ktoré po grécko-perzských vojen začal stále viac získavať postupne negatívny zmysel. Pomenovávali ním nezrozumiteľne hovoriacich cudzincov,³² bývajúcich za hranicami Grécka (napr. Peržanov), neskôr aj Skýtov, Sarmatov, Kelto, Germánov, Slovanov, trácko-dácko-gotske kmene, Ilýrov a Messapov, ktorí

²⁶ DUDKOVÁ, Jana: Nemŕtvy, modernita a Balkán: metafora hraničnej bytosti v Stokerovom Draculovi a jeho filmových adaptáciách. In: *Jetotak.sk* [online]. 30.10.2011 <<http://www.jetotak.sk/poetica-hermetica/nemrtvy-modernita-a-balkan-metafora-hranicnej-bytosti-vstokerovom-draculovi-a-jeho-filmovych-adaptaciach>> [16.4.2016].

²⁷ KARÁSEK, Matej: Balkán a kolonializmus imaginácie. In: *World literature studies*, č. 3, 2012, roč. 3, s. 83 – 94

²⁸ TODOROVA, Maria: *Imagining the Balkans*. New York Oxford : Oxford University Press, 1997, 257 s.

²⁹ Tamže, s. 116.

³⁰ TANESKI, Zvonko: Politicko-spoločenská identita Macedónskej republiky. In: *www.despiteborders.com*, 13. 3. 2006.

³¹ HUNTINGTON, Samuel: *Stret civilizácií: Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha : Rybka publishers 2001, 448 s.

³² Slovanské jazyky pomenovali najbližších susedov, Nemcov, podľa slova nemý.

boli iní, vraj necivilizovaní, nevzdelaní, hrubí a zlí.³³ Barbar bol surový, neľudský, necivilizovaný a anticky nevzdelaný.

Nie všetky deklarované hodnoty tzv. Západu sa plne realizujú. Viacerí západní autori upozorňujú, že súčasná podoba liberálnej demokracie prežíva krízu. Stále viac sa nastoľujú otázky nového modelu. Ide o trend, ktorý britský politológ Colin Crouch (1944) nazval postdemokracia. Jeho práca³⁴ pod rovnakým názvom sa stala bestsellerom v tom dobrom zmysle slova. Vyšla už dvanásťkrát. Podľa neho a ďalších autorov často v spoločnosti, ktorá nadobudla dlhoročné demokratické tradície, štandardné inštitúcie, profesionálne ústavy a zákony a väčšina obyvateľstva sa úprimne hlási k demokracii, v reálnej praxi prevládajú iné princípy. Ide o prostredie, v ktorom existujú slobodné voľby, súťaživé politické strany a občianske združenia, ale postupne sa nahrádza právny štát efektívnou sieťou najmocnejších hospodárskych zoskupení, ktorých obrat prekonáva hrubý domáci produkt celých štátov. Mnohé z nich finančne podporujú súčasne širokú paletu strán, ktoré vystupujú na verejnosti ako odvekí politickí a ideologickí rivali. Takto sa neocitnú v tábore porazených. V podmienkach vyargumentovanej kritiky voči vlastnému modelu demokracie je veľmi odvážne hovoriť o jeho univerzálnych hodnotách a usilovať sa ho ľubovoľnými prostriedkami presadiť aj inde.

Klasickým príkladom sú tzv. kartelové strany, ktoré potvrdzujú tendenciu, na ktorú už omnoho skôr, počas dominancie masových strán, upozorňovali Mojsej Jakovlevič Ostrogorskij (1854 – 1919) a po ňom Robert Michels (1876 – 1935) v tzv. železnom zákone oligarchizácie, podľa ktorého dochádza k paradoxu: konkurenčné prostredie ako významný faktor demokracie, núti súperiace organizácie budovať pevnejšiu, profesionálnejšiu štruktúru, pričom z dôvodov technicko-organizačných (komunikácia, čas, operatívnosť rozhodnutí), kompetenčných (bežný straník má nedostatok aktuálnych politických informácií a teoretických vedomostí) a psychologických (masy si vyžadujú autoritu, jasnú zrozumiteľnú líniu, podliehajú propagande podobne ako komerčnej reklame, vodcovia zasa túžia po neotrasiteľnej moci) sa otvárajú nožnice medzi členstvom a vedením. Lídri uprednostňujú názory nevolených expertov pred podnetmi z členskej základne. Po zvolení na najvyšší post zväčša bez protikandidáta inklinujú ku kultivovanej autokracii. Upevňuje sa hierarchizácia a byrokratizácia strán. Takéto politické strany ako produkt a podmienka demokracie pripomínajú výrobné podniky, v ktorých pri rozhodovaní chýba vnútorná demokracia.

Straníci ani sympatizanti nevidia zmysel, prečo by sa mali angažovanosť v stranických štruktúrach a odmietajú ich finančne podporovať. Strany si hľadajú iný zdroj príjmov ako sú členské príspevky. Ťažisko financovania sa prenáša na podnikateľské a lobistické zoskupenia, čo vytvára pre demokraciu nebezpečné klientelistické väzby. Lobokracia nahrádza demokraciu. Vo viacerých štátoch zaujíma legislatívcoi viac postavenie lobistov ako ostatných občanov. Strany poctávajú väčšie záväzky voči darcom ako voči voličom. Zásadné rozhodnutia sa dejú na fórach za zavretými dverami, formulujú ich a presadzujú ľudia, ktorých nik nevolil a verejnosť ani nepozná. Rozhodnutie orgánu štátu sa stáva atraktívnym tovarom. Ale tým sa končí legitimita moci. Volič pripomína futbalového fanúšika, ktorý na zápase tleska svojim bez toho, že by vedel, že výsledok je dávno dohodnutý.

³³ Rimania (*barbarus*) a po nich ďalší prebrali toto slovo do svojho slovníka. Rímske slovo *barba* (t. j. brada) a názov severoafrického národa Berberi majú rovnaký pôvod. V Latinskej Amerike výraz *bárbaro* symbolizuje odvážneho bojovníka za spravodlivosť.

³⁴ CROUCH, Colin: *Post-democracy*. Cambridge : Polity Press, 2012, 135 s.

Analogicky by sme mohli poukázať na zlyhávanie existujúceho modelu multikulturalizmu, prienik terorizmu do stabilných demokratických štátov a dlhodobé zabrzdenie hospodárskeho rastu. Po desaťročiach prosperity rastúca nestabilita a stenčovanie strednej triedy spôsobuje nárast a radikalizáciu nacionalizmu. Max Weber (1864 – 1920) tvrdil, že kultúrna podstata Číny neumožní nastoliť kapitalizmus. Najľudnatejšia krajina sveta si však našla vlastnú cestu k dynamickej trhovej ekonomike, ktorá od roku 1979 dosahuje nepretržitý rast bez ohľadu na svetovú krízu od siedmich do desiatich percent. S tým je spätá nesmierna technologická premena, ktorá sa prejavuje aj v rýchlom raste tratí expresných vlakov a autostrád. Dochádza k paradoxu, že symbol Východu naplňuje kľúčové atribúty Západu.

Po páde Berlínskeho múru sa vytvoril zvláštny trichotomický sociálno-psychologický stereotyp. Zidealizovaný Západ bol poverený misiou vytiahnuť spoločnosti z nesvojprávneho stredovýchodu a juhovýchodu, a tým ich bezpečne a natrvalo uchrániť pred ríšou zla. Národy za tzv. železnou oponou boli zanedbané, nevychované a predstavovali akýchsi nedospelých Európanov. Bolo im treba pomôcť, lebo by to sami vraj nedokázali. Táto argumentácia pripomína stereotyp o staršom a mladšom bratovi počas diskusií o česko-slovenských vzťahoch v poslednej fáze spoločného štátu. Bulharský historik a kulturológ Alexander Kjossev použil v tejto súvislosti pojem *samokolonializácia*, ktorú možno charakterizovať aj ako preberanie stereotypov o nás samých šírených kultúrou mocnejších štátov, poznačenou tzv. kultúrnym kolonializmom.³⁵

Prístup spojený s podceňovaním Východu a idealizácií Západu nevedel vysvetliť, prečo etnická intolerancia má stúpajúcu tendenciu premietnúť do programov politických strán a volebných výsledkov aj v západnej Európe. Tu dochádza k alogizmu. Kritici „východnej“ intolerancie v podvedomí nie sú presvedčení o rovnocennosti kultúr.

Himalájske krajiny pripomínajú nevšednú hrubú knihu s príťažlivým, ale súčasne náročným textom. Pre Európanov sú ťažko zrozumiteľné, plné hieroglyfov, no o to viac pútavé. Stoja za to, aby sme si ich všimli a skúmali. Kto nepodlieha stereotypným názorom, vytvára si postoj na základe reálnych, hoci neľahko získaných skúseností, zabudne na námahu a vie prekonať nepohodlie, príde si na svoje. Po himalájskej skúsenosti lepšie vnímame nielen vzdialený, ale aj náš svet. Porovnávanie kultúr patrí k základným metódam poznávania.

³⁵ Pozri: KJOSSEV, Alexander: *The Self-Colonizing Metaphor*. Cit.: <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html>, 16.4.2016. Presnejším pojmom by bola *kultúrna samokolonializácia*.